

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

تأمین مالی قراردادهای بالادستی نفت و گاز
(با رویکرد تأمین مالی اسلامی)

تألیف:
دکتر امیرحسین اعتصامی

عنوان: تأمین مالی قراردادهای بالادستی نفت و گاز (با رویکرد تأمین مالی اسلامی)

مؤلف: دکتر سیدامیرحسین اعتصامی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

ویراستار ادبی: مریم عابدی

صفحه آرا: محمد روشنی

نمایه‌ساز و ناظر نسخه‌پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۴۰۲

قیمت: ۲/۸۰۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۱۹-۰

«این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است»

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲
تلفن: ۶۶۹۵۴۶۰۳ - تلفن مرکز پخش: ۰۹۱۰۶۰۶۷۴۱۱
فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵ • کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
فروشگاه اینترنتی: <https://press.isu.ac.ir> • E-mail: pub@isu.ac.ir

سرشناسه: اعتصامی، سیدامیرحسین، ۱۳۶۶-

عنوان و نام پدیدآور: تأمین مالی قراردادهای بالادستی نفت و گاز (با رویکرد تأمین مالی اسلامی) /

تألیف: سیدامیرحسین اعتصامی.

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، ۱۴۰۲.

مشخصات ظاهری: ۴۱۲ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۳۸۱-۰۱۹-۰

موضوع: نفت - ایران - صنعت و تجارت - امور مالی

موضوع: گاز - ایران - صنعت و تجارت - امور مالی

موضوع: نفت - ایران - صنعت و تجارت - قراردادها

موضوع: گاز - ایران - صنعت و تجارت - قراردادها

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (علیه السلام)

رده‌بندی کنگره: HD ۹۵۷۶

رده‌بندی دیویی: ۳۳۸

شماره کتابشناسی ملی: ۹۵۶۱۴۸۲

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ،

فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی‌باشد.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست اجمالی

سخن ناشر.....	۱۷
پیشگفتار.....	۱۹
فصل ۱: صنعت نفت و گاز و چهارچوب های قراردادی.....	۲۳
مقدمه.....	۲۳
۱. معرفی اجمالی صنعت نفت و گاز.....	۲۵
۲. شرکت های بالادستی صنعت نفت و گاز.....	۲۷
۳. ثبت دفتری ذخایر هیدروکربوری.....	۵۵
۴. ثبت ذخایر تحت قراردادهای خدماتی.....	۵۷
۵. شیوه نامه چگونگی تعیین صلاحیت شرکت های اکتشاف، توسعه و تولید.....	۵۹
۶. انواع قراردادهای نفتی مرسوم.....	۶۲
۷. روند قراردادهای نفتی ایران.....	۶۶
۸. ساختار حقوقی قراردادهای جدید نفتی.....	۷۱
۹. ساختار مالی قراردادهای جدید نفتی.....	۹۰
۱۰. تخلف از اجرای تعهدات تأمین مالی در قرارداد.....	۹۸
فصل ۲: راهکارهای تأمین مالی در صنعت نفت و گاز.....	۱۰۹
مقدمه.....	۱۰۹
۱. روش های تأمین مالی پیمان کار در حوزه بالادست نفت و گاز.....	۱۱۳
۲. اوراق قابل تعویض و قابل تبدیل به سهام یا تبدیلی.....	۱۷۱
۳. تضامین و وثایق در تأمین مالی پروژه محور.....	۲۶۱
۴. انتقال حقوق قراردادی از دیدگاه فقه و حقوق ایران.....	۲۸۶

۲۹۳	فصل ۳: بررسی فقهی و حقوقی ابزارهای تأمین مالی
۲۹۳	مقدمه
۲۹۳	۱. تأمین مالی مبتنی بر ذخایر
۳۱۱	۲. بررسی فقهی - حقوقی قراردادهای پرداخت بر مبنای تولید حجمی
۳۲۰	۳. بررسی فقهی - حقوقی واگذاری و تنزیل قرارداد فروش نفت
۳۲۲	۴. انتشار اوراق منفعت توسط شرکت پروژه
۳۲۸	۵. اوراق جعاله در ساختار قراردادهای جدید نفتی
۳۳۲	۶. عقد شرکت در فقه و حقوق
۳۳۷	۷. تسهیلات مبتنی بر اجاره
۳۴۱	۸. اوراق استصناع
۳۴۲	۹. الگوی بهینه استفاده از ابزارهای تأمین مالی میانی در شرکت پروژه
۳۴۵	۱۰. قالب حقوقی شرکت پروژه
۳۴۹	۱۱. ویژگی های شرکت پروژه در تعیین راهبردهای ورود و خروج مطلوب
۳۵۱	۱۲. راهبرد عرضه سهام
۳۵۳	۱۳. صندوق سرمایه گذاری خصوصی و صندوق پروژه
۳۵۶	۱۴. راهبرد خروج از سرمایه گذاری
۳۵۷	۱۵. صندوق توسعه ملی
۳۶۲	۱۶. بررسی فقهی - حقوقی قراردادهای تأمین مالی (فاینانس) خارجی و اوراق قرضه
۳۶۷	۱۷. شمول قانون تشویق و حمایت سرمایه گذاری خارجی در قراردادهای جدید نفتی
۳۷۲	۱۸. جدول پایش فقهی - حقوقی راهکارهای تأمین مالی
۳۸۱	کتابنامه
۳۹۵	نمایه

فهرست تفصیلی

سخن ناشر.....	۱۷
پیشگفتار.....	۱۹
فصل ۱: صنعت نفت و گاز و چهارچوب های قراردادی.....	۲۳
مقدمه	۲۳
۱. معرفی اجمالی صنعت نفت و گاز.....	۲۵
۲. شرکت های بالادستی صنعت نفت و گاز.....	۲۷
۱-۲. انواع شرکت های بالادستی نفت و گاز.....	۲۹
۱-۱-۲. شرکت های ملی نفت	۳۰
۲-۱-۲. شرکت های بین المللی نفتی.....	۳۳
۱-۲-۱-۲. چند نکته درباره شرکت های بین المللی	۳۹
۳-۱-۲. شرکت های نفتی دورگه	۴۲
۴-۱-۲. شرکت های مستقل نفتی	۴۳
۵-۱-۲. شرکت های خدمات میدان های نفتی	۴۶
۲-۲. شرکت های اکتشاف و تولید از دیدگاه مؤسسات رتبه بندی	۴۸
۳. ثبت دفتری ذخایر هیدروکربوری	۵۵
۴. ثبت ذخایر تحت قراردادهای خدماتی	۵۷
۵. شیوه نامه چگونگی تعیین صلاحیت شرکت های اکتشاف، توسعه و تولید	۵۹
۶. انواع قراردادهای نفتی مرسوم	۶۲
۷. روند قراردادهای نفتی ایران	۶۶

۷۱	۸. ساختار حقوقی قراردادهای جدید نفتی
۷۵	۸-۱. کمیته مشترک مدیریت
۷۸	۸-۲. تعهدات پیمان کار
۸۲	۸-۳. مشارکت قراردادی و شرکت عملیاتی مشترک
۸۶	۸-۴. انواع شرکا در قرارداد عملیاتی مشترک
۸۹	۸-۵. انتقال حقوق و تعهدات قراردادی
۸۹	۸-۶. مالکیت دارایی ها
۹۰	۹. ساختار مالی قراردادهای جدید نفتی
۹۱	۹-۱. نرخ بازده مورد انتظار (یا نرخ بازده داخلی)
۹۱	۹-۲. میدان تجاری
۹۲	۹-۲-۱. معیار تجاری بودن میدان
۹۳	۹-۳. باز یافت هزینه ها و دریافت پاداش
۹۳	۹-۳-۱. هزینه های نفتی
۹۶	۹-۴. مالیات و عوارض
۹۷	۹-۵. پرداخت پاداش
۹۸	۹-۶. نرخ ارز
۹۸	۱۰. تخلف از اجرای تعهدات تأمین مالی در قرارداد
۱۰۰	۱۰-۱. ضمانت اجراهای تخلف از تعهدات
۱۰۹	فصل ۲: راهکارهای تأمین مالی در صنعت نفت و گاز
۱۰۹	مقدمه
۱۱۳	۱. روش های تأمین مالی پیمان کار در حوزه بالادست نفت و گاز
۱۱۴	۱-۱. مفهوم تأمین مالی پروژه محور
۱۱۶	۱-۲. نهادهای مالی بین المللی
۱۱۷	۱-۲-۱. اقدامات مشاوره و سامان دهی تأمین مالی پروژه ای
۱۲۲	۱-۲-۲. نهادهای مالی چند جانبه
۱۲۴	۱-۳. طبقه بندی روش های تأمین مالی پیمان کار

- ۱-۳-۱. طبقه بندی براساس مراحل فعالیت نفتی ۱۲۵
- ۲-۳-۱. طبقه بندی براساس پشتوانه ابزارتأمین مالی ۱۲۶
- ۳-۳-۱. طبقه بندی براساس ماهیت ابزار..... ۱۲۷
- ۴-۱. ابزارهای بدهی نظام بانکی ۱۲۸
- ۱-۴-۱. تأمین مالی مبتنی برذخایر..... ۱۳۰
- ۱-۱-۴-۱. طبقه بندی وام های مبتنی برذخایر ۱۳۱
- ۲-۱-۴-۱. پشتوانه های رایج دروام دهی به پشتوانه ذخایر ۱۳۶
- ۳-۱-۴-۱. پایه استقراض ۱۳۶
- ۴-۱-۴-۱. ویژگی ها و محدودیت های تأمین مالی مبتنی برذخایر ۱۴۱
- ۵-۱-۴-۱. تجدید تأمین مالی مبتنی بروام ۱۴۲
- ۶-۱-۴-۱. شروط پوشش ریسک ۱۴۲
- ۷-۱-۴-۱. شرایط خاص مرتبط بانفت وگاز ۱۴۳
- ۸-۱-۴-۱. وام گردان ۱۴۴
- ۲-۴-۱. پرداخت برمبنای تولید حجمی ۱۴۴
- ۱-۲-۴-۱. رویکرد مودیزنسبت به پرداخت برمبنای تولید حجمی ۱۴۷
- ۳-۴-۱. تأمین مالی مبتنی برقرارداد ۱۵۲
- ۱-۳-۴-۱. ریسک های نهادهای مالی درزمینه تأمین مالی مبتنی برقرارداد... ۱۵۶
- ۴-۴-۱. اجاره پروژه ۱۵۸
- ۱-۴-۴-۱. ارزیابی تسهیلات مبتنی براجاره پروژه ۱۵۹
- ۵-۱. تأمین مالی میانی ۱۶۱
- ۱-۵-۱. ویژگی های انعطاف پذیردرتأمین مالی میانی ۱۶۳
- ۲-۵-۱. اوراق تأمین مالی میانی دربازار سرمایه ۱۶۸
۲. اوراق قابل تعویض وقابل تبدیل به سهام یا تبدیلی ۱۷۱
- ۱-۲. اوراق بدهی بازارسرمایه ۱۷۳
- ۱-۱-۲. ویژگی و محدودیت ها دراستفاده ازاوراق بدهی بازارسرمایه ۱۷۵
- ۲-۱-۲. تجربه اوراق بهاداراسلامی مرتبط با بالادستی نفت وگاز ۱۸۰

۱۸۵	۳-۱-۲. کاربرد اوراق بهادار اسلامی در بالادستی نفت و گاز
۱۸۶	۱-۳-۱-۲. اوراق منفعت
۱۹۲	۲-۳-۱-۲. اوراق استصناع
۲۰۲	۳-۳-۱-۲. اوراق جعاله
۲۰۶	۴-۳-۱-۲. اوراق مشارکت
۲۱۰	۵-۳-۱-۲. اوراق مرابحه
۲۱۲	۶-۳-۱-۲. اوراق وکالت
۲۱۶	۴-۱-۲. انتشار اوراق بین‌المللی
۲۲۲	۲-۲. ابزارهای مالکیتی
۲۲۲	۱-۲-۲. تأمین مالی مبتنی بر سهام شرکت پروژه
۲۲۳	۱-۱-۲-۲. زمان بندی مشارکت بانى در سهام شرکت پروژه
۲۲۵	۲-۱-۲-۲. محدودیت در انتقال سهام پروژه
۲۲۶	۳-۱-۲-۲. دلایل اجرای پروژه در قالب شرکت پروژه
۲۲۸	۴-۱-۲-۲. معایب عرضه سهام در بازار
۲۲۹	۵-۱-۲-۲. انواع عرضه سهام شرکت پروژه
۲۳۰	۶-۱-۲-۲. مزایا و معایب عرضه سهام شرکت پروژه
۲۳۱	۷-۱-۲-۲. مزایا و معایب تبدیل اوراق بدهی پروژه به سهام شرکت پروژه
۲۳۳	۲-۲-۱-۸. شرکت سهامی عام پروژه در بازار سرمایه ایران
۲۳۵	۲-۲-۲. صندوق سرمایه گذاری خصوصی
۲۳۹	۱-۲-۲-۲. ویژگی های سرمایه گذاری خصوصی
۲۴۲	۲-۲-۲-۲. تجربه سرمایه گذاری خصوصی نفت و گاز در میدان های دریای شمال
۲۴۳	۳-۲-۲-۲. راهبردهای خروج از سرمایه گذاری
۲۴۷	۴-۲-۲-۲. بازارهای فعال در سرمایه گذاری خصوصی
۲۴۸	۵-۲-۲-۲. مدل های عمومی صندوق سرمایه گذاری خصوصی نفت و گاز
۲۵۵	۶-۲-۲-۲. مزایای سرمایه گذاری خصوصی
۲۵۶	۳-۲-۲. صندوق پروژه

۲۵۸	۳-۲. قرارداد پیش فروش تولیدات
۲۶۱	۳. تضامین و وثایق در تأمین مالی پروژه محور
۲۶۵	۳-۱. مؤسسات اعتبار صادرات
۲۶۶	۳-۱-۱. کاهش ریسک با مؤسسات اعتبار صادرات
۲۶۸	۳-۱-۲. ساختارهای مرسوم
۲۷۸	۳-۲. ضمانت بانی (ضمانت های شرکتی)
۲۸۱	۳-۳. اوراق اجاره سهام مبتنی بر سهام بانی
۲۸۳	۳-۴. توثیق سهام شرکت پروژه
۲۸۴	۳-۵. توثیق قرارداد بلندمدت فروش نفت منضم به قراردادهای جدید نفتی
۲۸۶	۴. انتقال حقوق قراردادی از دیدگاه فقه و حقوق ایران
۲۹۳	فصل ۳: بررسی فقهی و حقوقی ابزارهای تأمین مالی
۲۹۳	مقدمه
۲۹۳	۱. تأمین مالی مبتنی بر ذخایر
۲۹۴	۱-۱. مالکیت ذخایر نفت و گاز در فقه و حقوق ایران
۲۹۸	۲-۱. رهن منابع هیدروکربوری
۳۰۵	۳-۱. قالب های قراردادی وام های مبتنی بر ذخایر
۳۰۸	۴-۱. چالش ها و الزامات وام های مبتنی بر ذخایر
۳۱۱	۲. بررسی فقهی - حقوقی قراردادهای پرداخت بر مبنای تولید حجمی
۳۱۹	۲-۱. شرط تسویه نقدی در قرارداد پرداخت بر مبنای تولید حجمی
۳۲۰	۳. بررسی فقهی - حقوقی واگذاری و تنزیل قرارداد فروش نفت
۳۲۲	۴. انتشار اوراق منفعت توسط شرکت پروژه
۳۲۳	۴-۱. تطبیق
۳۲۷	۴-۲. واگذاری منفعت قراردادی
۳۲۸	۵. اوراق جعاله در ساختار قراردادهای جدید نفتی
۳۳۰	۵-۱. مدل عملیاتی اوراق جعاله تأمین مالی بانی پروژه
۳۳۲	۶. عقد شرکت در فقه و حقوق

۳۳۴.....	۱-۶. شرکت در قانون مدنی
۳۳۶.....	۲-۶. تطبیق پروژه
۳۳۷.....	۷. تسهیلات مبتنی بر اجاره
۳۴۱.....	۸. اوراق استصناع
۳۴۲.....	۹. الگوی بهینه استفاده از ابزارهای تأمین مالی میانی در شرکت پروژه
۳۴۳.....	۱-۹. بررسی فقهی اوراق تأمین مالی اسلامی (صکوک) بدون سررسید
۳۴۴.....	۲-۹. بررسی فقهی اوراق قابل تبدیل به سهام
۳۴۵.....	۱۰. قالب حقوقی شرکت پروژه
۳۴۹.....	۱۱. ویژگی های شرکت پروژه در تعیین راهبردهای ورود و خروج مطلوب
۳۵۱.....	۱۲. راهبرد عرضه سهام
۳۵۳.....	۱۳. صندوق سرمایه گذاری خصوصی و صندوق پروژه
۳۵۶.....	۱۴. راهبرد خروج از سرمایه گذاری
۳۵۷.....	۱۵. صندوق توسعه ملی
۳۶۰.....	۱-۱۵. مزایا و محدودیت ها برای شرکت پروژه
۳۶۲.....	۱۶. بررسی فقهی - حقوقی قراردادهای تأمین مالی (فاینانس) خارجی و اوراق قرضه
۳۶۳.....	۱-۱۶. دریافت بهره به عنوان کارمزد
۳۶۵.....	۲-۱۶. توجیه از باب اضطرار
۳۶۷.....	۱۷. شمول قانون تشویق و حمایت سرمایه گذاری خارجی در قراردادهای جدید نفتی
۳۷۲.....	۱۸. جدول پایش فقهی - حقوقی راهکارهای تأمین مالی
۳۸۱.....	کتابنامه
۳۹۵.....	نمایه

فهرست جدول‌ها

- جدول شماره (۱): شرکت‌های برتر نفتی دنیا از لحاظ میزان تولید ۳۰
- جدول شماره (۲): برخی شرکت‌های برتر نفتی بین‌المللی ۳۵
- جدول شماره (۳): انواع شرکت‌های اکتشاف و تولید به همراه برخی ویژگی‌ها ۳۵
- جدول شماره (۴): برخی معیارهای عملکردی شرکت‌های بین‌المللی نفتی ۴۱
- جدول شماره (۵): عوامل رتبه‌بندی شرکت‌های اکتشاف و تولید ۵۰
- جدول شماره (۶): طیف رتبه‌اعتباری به شرکت‌های اکتشاف و تولید بر مبنای معیارهای
مودیز ۵۲
- جدول شماره (۷): نسبت چرخه کامل اهرمی برای شرکت‌های اکتشاف و تولید ۵۳
- جدول شماره (۸): طیف معیارهای رتبه‌بندی شرکت‌های اکتشاف و تولید ۵۴
- جدول شماره (۹): حاشیه نقد غیراهرمی در شرکت‌های اکتشاف و تولید ۵۵
- جدول شماره (۱۰): انواع قراردادهای نفتی مرسوم ۶۳
- جدول شماره (۱۱): خدمات نهادهای مالی اعتباردهنده برای تأمین مالی پروژه‌ای ۱۱۸
- جدول شماره (۱۲): بازارهای تأمین مالی داخلی و خارجی ۱۲۰
- جدول شماره (۱۳): انواع نهادهای مالی چندجانبه و شرح خدمات در حوزه تأمین مالی
پروژه‌ای ۱۲۲
- جدول شماره (۱۴): مقایسه مدل‌های مختلف وام مبتنی بر ذخایر ۱۳۲
- جدول شماره (۱۵): مزایای تأمین مالی مبتنی بر ذخایر برای وام‌گیرنده و وام‌دهنده ۱۴۲
- جدول شماره (۱۶): تأثیرات تغییرات قیمت بر کسری تحویلی و حجم‌های تکمیلی ۱۵۱
- جدول شماره (۱۷): تجربه انتشار اوراق تأمین مالی در حوزه بالادست نفت و گاز
شرکت‌های ایرانی ۱۸۲
- جدول شماره (۱۸): مثال جدول زمان‌بندی پرداخت‌های وام‌دهندگان و سهام‌داران ... ۲۲۴
- جدول شماره (۱۹): قابلیت استفاده از انواع اوراق اجاره و تسهیلات اجاره برای شرکت بانی و شرکت
پروژه ۳۴۱
- جدول شماره (۲۰): مقایسه صندوق سرمایه‌گذاری خصوصی و صندوق پروژه ۳۵۴
- جدول شماره (۲۱): مزایا و محدودیت‌های شرکت پروژه در دریافت تسهیلات ارزی صندوق
توسعه ملی ۳۶۰
- جدول شماره (۲۲): محدودیت‌های فقهی-حقوقی، مزایا و معایب ابزارهای تأمین مالی
منتخب شرکت‌های نفتی در ساختار قراردادهای جدید نفتی ۳۷۲

فهرست نمودارها

- نمودار شماره (۱): تفکیک فعالیت‌های نفتی ۲۶
- نمودار شماره (۲): چرخه تولید نفت و گاز ۲۷
- نمودار شماره (۳): روابط میان کارفرما، پیمان‌کار و کمیته مشترک مدیریت ۷۷
- نمودار شماره (۴): مراحل قراردادی انعقاد قراردادهای جدید نفتی ۷۷
- نمودار شماره (۵): مراحل مختلف قرارداد نفتی جامع و یکپارچه اکتشاف، ارزیابی، توسعه و تولید ۸۸
- نمودار شماره (۶): مراحل مختلف تولید نفت میدان در طول مدت قرارداد ۸۸
- نمودار شماره (۷): تسهیم عواید مالی در قراردادهای جدید نفتی ۹۳
- نمودار شماره (۸): انواع روش‌های تأمین مالی با توجه به مراحل عملیات نفتی ۱۲۵
- نمودار شماره (۹): ریسک و بازدهی برای سه روش عمده تأمین مالی ۱۲۷
- نمودار شماره (۱۰): طبقه‌بندی روش‌های تأمین مالی مبتنی بر بازار تأمین ۱۲۷
- نمودار شماره (۱۱): روش‌های مختلف تأمین مالی متناسب با نوع ذخایر ۱۳۹
- نمودار شماره (۱۲): سازوکار فکتورینگ و واگذاری مطالبات قراردادی ۱۵۴
- نمودار شماره (۱۳): برخی عوامل مؤثر در قیمت‌گذاری اجاره پروژه ۱۶۰
- نمودار شماره (۱۴): مقایسه ریسک و بازده در انواع ابزارهای تأمین مالی میانی ۱۶۷
- نمودار شماره (۱۵): مدل عملیاتی اوراق منفعت مبتنی بر عقد اجاره ۱۸۸
- نمودار شماره (۱۶): مدل عملیاتی اوراق منفعت مبتنی بر صلح منافع ۱۸۹
- نمودار شماره (۱۷): مدل عملیاتی اوراق جعاله (جعل معین) ۲۰۳
- نمودار شماره (۱۸): مدل عملیاتی اوراق جعاله (جعاله بهره‌برداری) ۲۰۵
- نمودار شماره (۱۹): مدل عملیاتی اوراق مرابحه ۲۱۱
- نمودار شماره (۲۰): فرایند عملیاتی انتشار اوراق وکالت ۲۱۵
- نمودار شماره (۲۱): حجم انتشار اوراق تأمین مالی اسلامی بین‌المللی در بازه زمانی ۲۰۰۱-۲۰۲۰ ..... ۲۱۸
- نمودار شماره (۲۲): روند انتشار اوراق تأمین مالی اسلامی بین‌المللی کوتاه‌مدت و بلندمدت ۲۱۸
- نمودار شماره (۲۳): مدل عملیاتی صندوق سرمایه‌گذاری خصوصی ۲۳۷
- نمودار شماره (۲۴): جریان نقدی صندوق سرمایه‌گذاری خصوصی ۲۳۸
- نمودار شماره (۲۵): چرخه عمر صندوق سرمایه‌گذاری خصوصی و توزیع منافع ۲۴۲
- نمودار شماره (۲۶): ارزش صندوق سرمایه‌گذاری خصوصی در جهان در سال‌های ۲۱۰۴ تا ۲۰۲۰ ..... ۲۵۴
- نمودار شماره (۲۷): ساختار وام مستقیم مؤسسات اعتبار صادرات ۲۶۹
- نمودار شماره (۲۸): ساختار وام تضمین‌شده مؤسسات اعتبار صادرات ۲۷۰

- نمودار شماره (۲۹): حجم بیمه‌های اعتباری برای نهادهای دولتی و خصوصی ۲۷۲
- نمودار شماره (۳۰): روند حجم تعهدات مؤسسات اعتبار صادراتی ۲۷۳
- نمودار شماره (۳۱): ارائه تضامین شرکتی توسط شرکت بانوی ۲۸۰
- نمودار شماره (۳۲): اوراق اجاره مبتنی بر سهام و تأمین مالی بانوی ۲۸۲
- نمودار شماره (۳۳): طبقه‌بندی انواع مختلف وثایق ۲۸۵
- نمودار شماره (۳۴): تسهیلات گردان مبتنی بر ذخایر در مراحل مختلف عملیات نفتی ۳۰۸
- نمودار شماره (۳۵): واگذاری اوراق سلف مبتنی بر قرارداد نفتی ۳۱۵
- نمودار شماره (۳۶): انتشار اوراق جعاله؛ راهکار تأمین مالی بانیان پروژه ۳۳۱
- نمودار شماره (۳۷): مراحل انتشار اوراق مشارکت در ساختار قراردادهای جدید نفتی ۳۳۷
- نمودار شماره (۳۸): مقایسه نرخ تورم و بهره در کشورهای منتخب ۳۶۵

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم. سوره مبارکه النمل / آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تربیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثرپذیری علوم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را برآن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخ‌گویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی و تربیت اسلامی به‌عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش بپردازد و براین باور است که علم توأم با تزکیه نفس می‌تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چهارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آن‌هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب

می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» درواقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است. دانشگاه امام صادق (علیه السلام) درواقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آن‌هاست تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مکتب علمی امام صادق (علیه السلام) را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت (ان شاء الله).

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

پیشگفتار

جایگاه ویژه ایران در حوزه انرژی به لحاظ ذخایر نفت و گاز و نیز موقعیت خاص ژئوپلیتیکی ایران و تعاملات سیاسی برگرفته از آن، برکسی پوشیده نیست. برای ارتقای سهم بازار ایران در عرضه انرژی‌های اولیه (نفت و گاز) و همچنین، توسعه زنجیره پایین دستی نفت، گاز و پتروشیمی، توسعه هرچه بیشتر بخش بالادستی اجتناب ناپذیر است. در حال حاضر، امنیت عرضه انرژی یکی از مسائل راهبردی کشور شمرده می‌شود. عرضه انرژی برای مصارف داخلی مانند بنزین، گاز طبیعی برای مصرف صنعتی و خانگی و... از چالش‌های جدی سیاست‌گذاران بخش انرژی است؛ برای مثال، کمبود عرضه گاز به شرکت‌ها برای خوراک یا سوخت، بر سودآوری آن‌ها اثر می‌گذارد که به طبع، آثار منفی آن بر سهام این شرکت‌ها در بازار سرمایه، دیگر سهام‌رانیز با تلاطم مواجه می‌سازد. شرکت‌های بالادستی و پایین دستی حوزه نفت، گاز و پتروشیمی به عنوان مهم‌ترین عرضه‌کنندگان ارز محصولات صادراتی، نقش زیادی در کنترل نرخ ارز ایفا می‌کند و کاهش عرضه ارز این شرکت‌ها، افزایش نرخ ارز و پیامدهای بعدی آن یعنی افزایش نرخ تورم را به همراه دارد. از سوی دیگر، کمبود عرضه گاز یا دیگر حامل‌های انرژی در بخش خانوار به خصوص در فصول سرد سال می‌تواند تبدیل به معضلی امنیتی شود.

بدون تردید تأمین مالی پروژه‌های بالادستی یکی از مهم‌ترین و چالشی‌ترین مسائل حوزه نفت و گاز است و قراردادهای توسعه‌ای در بالادست نفت، محمولی برای انتقال سرمایه شرکت‌های نفتی به میدان‌های نفتی است. چگونگی تأمین، تسهیم و پرداخت منافع و هزینه‌های مالی میان کارفرما و پیمان‌کار، نحوه حکمرانی بر منابع و انتقال فناوری از جمله مهم‌ترین مسائل مذاکره‌ای در انعقاد قراردادهای نفتی است. قراردادهای بیع متقابل^۱، ساخت، بهره‌برداری و واگذاری^۲ و مشتقات این نوع قراردادها، شیوه غالب قراردادی در چند دهه اخیر در صنعت نفت و گاز ایران بوده است. بخش بالادستی نفت و گاز ایران همواره یکی از گزینه‌های جذاب برای شرکت‌های نفتی بین‌المللی بوده، اما این ساختارهای قراردادی جذابیت زیادی برای جذب سرمایه‌گذاران و شرکت‌های بین‌المللی نداشته است. تغییر ساختار قراردادهای نفتی در سال ۱۳۹۴ برای رفع نواقص قراردادهای پیشین و نیز جذاب‌تر کردن قراردادها طراحی شد. یکی از اهداف تصویب الگوی قراردادهای جدید نفتی^۳، تقویت مالی، فنی و مدیریتی شرکت‌های اکتشاف و تولید داخلی است. شراکت شرکای داخلی و خارجی در صورتی که الزامات حقوقی و مالی آن به درستی دیده شود، راهکار مؤثری در راستای تقویت فنی-مدیریتی و تزریق سرمایه در پروژه‌های نفتی است، اما متأسفانه تحریم‌های ظالمانه دولت آمریکا و برخی کشورهای اروپایی، عامل جدی در عدم شکل‌گیری همکاری و شراکت مؤثر با شرکت‌های خارجی با استفاده از این قالب قراردادی جدید است.

از آنجاکه بخش بالادستی نفت و گاز سرمایه‌بری بسیار زیادی دارد، شرکت‌های نفتی داخلی در تأمین نقدینگی برای شراکت با شرکت‌های

---

1. Buy- Back Contracts
2. BOT
3. Iran Petroleum Contracts (IPC)

خارجی یا داخلی همواره دچار مشکل بوده‌اند. این کتاب درصدد معرفی و تبیین راهکارها و روش‌های تأمین مالی رایج در صنعت نفت با رویکرد تحلیلی و تطبیقی با قواعد شریعت است. استفاده از ابزارها و راهکارهای تأمین مالی به خصوص در بخش بالادستی نفت و گاز مقید به قوانین و رویه‌های بالادستی و چهارچوب قراردادی است. افزون بر اینکه تأمین مالی در چهارچوب قواعد شریعت اسلام نیز فرصت جدیدی در طراحی ابزارهای نوین مالی در حوزه نفت و گاز شمرده می‌شود. از آنجاکه شرکت‌های اکتشاف و تولید پیمان‌کاران پروژه‌های نفتی در قالب قراردادهای جدید نفتی هستند، فصل ۱ این نوشتار، به معرفی اجمالی صنعت نفت و گاز، انواع شرکت‌های اکتشاف و تولید و ابعاد و زوایای این کسب‌وکار پرداخته است. در فصل ۲، روش‌های مختلف تأمین مالی متعارف برای شرکت‌های اکتشاف و تولید بحث و بررسی شده است. استفاده از برخی روش‌ها مانند تأمین مالی مبتنی بر ذخایر^۱، پرداخت بر مبنای تولید حجمی^۲، اوراق منفعت، سلف و... نیازمند تحلیل، تبیین و تطبیق این راهکارها با مبانی حقوقی و قواعد فقه شیعه است. در فصل ۳، روش‌های تأمین مالی مورد کاوش و غربالگری فقهی-حقوقی قرار گرفته است.

مخاطبان این کتاب، دانشجویان، استادان، صاحب‌نظران و فعالان در حوزه‌های مالی و تأمین مالی، مالی اسلامی، حقوق نفت و گاز و مجریان و سیاست‌گذاران پروژه‌های نفت، گاز و پتروشیمی هستند. امید است استفاده علمی از این اثر موجب برداشتن گام‌های جدی‌تر در ارتقا و بالندگی صنعت نفت و گاز و تقویت بازارهای مالی این بخش باشد. در پایان، از تمام استادان و صاحب‌نظرانی که این جانب را در نگارش این کتاب همیاری و حمایت

---

1. Reserves Based Lending (RBL)
2. Volumetric Production Payment (VPP)

کردند، کمال قدردانی را دارم و تداوم برکات الهی را برایشان خواستارم.

سیدامیرحسین اعتصامی

فصل ۱:

صنعت نفت و گاز و چهارچوب‌های قراردادی

مقدمه

با توجه به اندازه ذخایر و جایگاه خاص جغرافیایی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه و نقطه تلاقی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا، صنعت نفت و گاز دارای جایگاه ویژه‌ای در اقتصاد ایران است. صنعت نفت یکی از اصلی‌ترین مزیت‌های اقتصاد کشور به شمار می‌رود؛ به طوری که بخش زیادی از بودجه کل متکی به بخش نفت، گاز و پتروشیمی است. نفت و گاز در دهه‌های گذشته سهم مهمی از بودجه و تولید ناخالص داخلی را به خود اختصاص داده است که به رغم تحریم‌های شدید و کاهش صادرات و درآمدهای نفتی و برنامه‌های اخیر برای به صفر رساندن سهم نفت در بودجه‌های سنواتی، همچنان سهم بالایی در اقتصاد دارد.

در چند دهه گذشته، خاورمیانه مهم‌ترین منطقه در تأمین انرژی جهان بوده و سیاست‌های انرژی کشورهای این منطقه بر مبادلات انرژی و تعاملات سیاسی دیگر کشورها اثرگذار بوده است. یکی از مزیت‌های مهم میدان‌های نفتی خاورمیانه، کم بودن هزینه نهایی تولید نفت خام از این میدان‌های

نسبت به دیگر میدان‌های است که منافع بیشتری برای صاحبان این منابع طبیعی به همراه دارد. گسترش انرژی‌های تجدیدپذیر و نومانند انرژی هسته‌ای تا حدودی جایگزین انرژی‌های فسیلی از جمله نفت شده است و به مرور و در بلندمدت از اهمیت نفت در سبد انرژی جهان کاسته می‌شود؛ اما تا چند دهه آینده جایگزینی کامل نفت و دیگر سوخت‌های فسیلی با انرژی‌های بدیل امکان‌پذیر نیست. افزون بر استفاده از نفت و گاز به عنوان سوخت، نقش آن‌ها در خوراک برای تولید دیگر محصولات پالایشی و پتروشیمیایی نه تنها کم‌رنگ نمی‌شود بلکه با افزایش جمعیت و رشد اقتصادی، اهمیت آن‌ها بیشتر می‌شود؛ بنابراین، تا چند دهه آینده همچنان نفت و به خصوص گاز نقش جدی در اقتصاد جهان و ایران ایفا می‌کند.

بر اساس آمارهای مؤسسه بین‌المللی انرژی، متناسب با رشد اقتصاد جهان، پیش‌بینی می‌شود تقاضای کل نفت خام تا سال ۲۰۲۳، به بیش از ۱۰۴ میلیون بشکه در روز برسد^۱. در حال حاضر، چین و هند به تنهایی حدود ۵۰ درصد از تقاضای کل را به خود اختصاص داده‌اند و پیش‌بینی می‌شود این تقاضا روند صعودی داشته باشد. بخش زیادی از این تقاضا را کشورهای آسیا و اقیانوسیه و به ویژه کشورهای منطقه خاورمیانه از جمله ایران تأمین می‌کنند. صنعت نفت و گاز به خصوص در بخش بالادستی بسیار سرمایه‌بر و بحث تأمین سرمایه لازم برای توسعه برنامه‌های این صنعت یکی از مباحث کلیدی این حوزه است. افزایش سهم ایران در بازارهای جهانی انرژی جز با جذب منابع مالی کافی و ارزان قیمت محقق نمی‌شود. در سال‌های اخیر، تحریم‌های اقتصادی نقش بسزایی در کاهش جذب منابع مالی و نیز صادرات نفتی ایران داشته است. این در حالی است که سهم کردن منابع مالی (و غیرمالی) دیگر کشورها و شرکت‌های بین‌المللی در پروژه‌های نفتی و گازی و نیز افزایش سهم

1. www.iea.org.

ایران در عرضه محصولات انرژی، یکی از راهبردهای کاهش اثرگذاری تحریم‌هاست. به هر حال، در شرایط تحریمی، توسعه بخش بالادستی برای توسعه ظرفیت‌های پایین‌دستی اجتناب‌ناپذیر است.

در بخش بالادستی صنعت نفت و گاز، قراردادهای اکتشاف و توسعه همواره یکی از روش‌های تأمین مالی پروژه‌ها از طریق شرکت‌های نفتی در قالب‌های مختلف بوده است. در ۱۳۹۵/۵/۱۳، الگوی جدید قراردادهای نفتی به تصویب هیئت وزیران رسید که در آن برای شرکت‌های اکتشاف و تولید داخلی جایگاه ویژه‌ای قائل شده است. در این قالب قراردادی، برای ارتقای فنی-مدیریتی و نیز ریسک‌پذیر کردن شرکت‌های داخلی و حضور پررنگ‌تر بخش خصوصی در بخش بالادست نفت و گاز، مشارکتی از شرکت‌های داخلی و خارجی به عنوان پیمان‌کار پروژه‌های نفتی تعیین شده‌اند؛ اما همچنان مشکل تأمین مالی شرکت‌های داخلی یکی از چالش‌های اساسی این الگو و دیگر الگوهای قراردادی است. هدف کتاب پیش رو، تبیین راهکارهای نوین و متداول در تأمین مالی بالادستی نفت و گاز در قالب چهارچوب قانونی قراردادهای توسعه بالادستی با رویکرد اسلامی است؛ از این رو ابتدا لازم است صنعت نفت و گاز و انواع شرکت‌های نفتی و الگوهای قراردادی شناسایی شوند. در فصل‌های بعد به انواع راهکارهای تأمین مالی و تطبیق فقهی-حقوقی آن‌ها اشاره می‌شود.

۱. معرفی اجمالی صنعت نفت و گاز

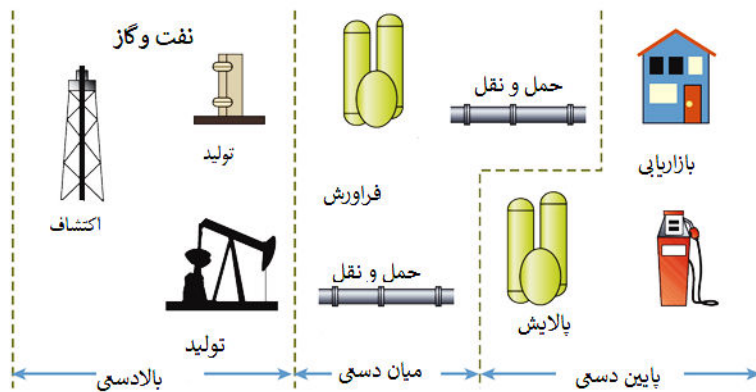
به طور کلی، فعالیت‌های صنعت نفت و گاز به سه دسته تقسیم‌بندی می‌شوند:

الف. بالادستی: صنایع بالادستی در صنعت نفت و گاز عبارت از همه فعالیت‌های اکتشافی، حفاری، توسعه میدان‌ها، استخراج، تولید، فروش و توزیع نفت خام و گاز طبیعی است؛ به عبارت دیگر، فعالیت‌هایی است که تا پیش از

ورود نفت خام یا گاز طبیعی به پالایشگاه صورت می‌گیرد. به تعبیر دیگر، تا آنجا که اقدامات صورت گرفته روی نفت و گاز استحصال شده از میدان‌های تنها منجر به تغییرات فیزیکی و نه شیمیایی شود، جزو بالادستی نفت و گاز است.

ب. میان‌دستی: حمل و انتقال نفت و گاز با خط لوله، تانکر، کشتی و... را تا پیش از اجرای فعالیت‌های پایین‌دستی، اقدامات میان‌دستی می‌نامند. برخی قائل به بخش میان‌دستی نفت و گاز نیستند و فعالیت‌های این صنعت را تنها به دو دسته بالا و پایین‌دستی تقسیم می‌کنند؛ اما آثاردقت در طبقه‌بندی فعالیت‌ها در تنظیم روابط حقوقی و قراردادی و تفکیک وظایف و مسئولیت‌های نهادهای زیرمجموعه وزارت نفت مشخص می‌شود.

پ. پایین‌دستی: فراورش و پالایش نفت خام یا پالایش گاز، فروش و توزیع محصولات حاصل از نفت و گاز به عنوان محصولات ثانوی، از فعالیت‌های پایین‌دستی است. پالایشگاه‌ها، پتروشیمی، پخش و فروش همه فرآورده‌ها، سوخت‌ها و روان‌کارها در قلمرو فعالیت‌های پایین‌دستی است (نوروزی، ۱۳۹۱: ۱۰).

نمودار شماره (۱): تفکیک فعالیت‌های نفتی

منبع: Hilyard, 2012: 226.

برخی از منابع نیز صنعت نفت و گاز را به دو قسمت بالادستی و

پایین دستی طبقه بندی می کنند. فعالیت های اکتشاف و تولید نفت و گاز را به عنوان بالادستی و فعالیت های فراورش، توزیع و فروش را به عنوان پایین دستی صنعت نفت و گاز شناسایی می کنند (www.investopedia.com). شرکت های اکتشاف و تولید انواع مختلفی دارند که برخی از آن ها تمام زنجیره و برخی بخش هایی از زنجیره اشاره شده پوشش می دهند. اساساً به طور مفهومی، هفت گام در تکمیل چرخه تولید نفت و گاز وجود دارد (Taylor, 2009: 3).

نمودار شماره (۲): چرخه تولید نفت و گاز

منبع: Taylor, 2009: 3.

از هفت فعالیت بالا، سه مورد اول به عنوان فاز اکتشاف و چهار مورد آخر به عنوان فاز تولید یا استخراج شناسایی می شوند؛ به عبارت دیگر، موارد ۱ تا ۴ بالادستی، ۵ و ۶ میان دستی و ۷ پایین دستی شمرده می شود.

۲. شرکت های بالادستی صنعت نفت و گاز

از اواسط دهه ۱۹۶۰ تا اواخر دهه ۱۹۷۰، معاملات جهانی نفت و گاز تحت تسلط و اختیار شرکت های سهامی عامی بود که مقرآن ها در ایالات متحده، انگلستان و هند قرار داشت. این شرکت ها که موسوم به هفت خواهران بودند، عبارت از استاندارد اوایل نیوجرسی^۱، استاندارد اوایل نیویورک^۲، استاندارد اوایل کالیفرنیا^۳، گلف اوایل^۴، تگزاکو^۵، رویال داچ شل^۶ و آنگلوپرشن اوایل^۷

1. Standard Oil of New Jersey (Esso)
2. Standard Oil Company of New York (Socony)
3. Standard Oil of California (Socal)
4. Gulf Oil
5. Texaco
6. Royal Dutch Shell (Netherlands)
7. Anglo-Persian Oil Company (UK)

بودند. در اواخر قرن ۲۰، ادغام و تملیک‌هایی در این شرکت‌ها انجام شد و هفت خواهران به شرکت‌هایی که امروزه با عناوین آگزون موبیل^۱، شورون^۲، رویال داچ شل و بی‌پی می‌شناسیم، تغییر یافتند. این شرکت‌ها به روشی غیر از یک کارتل عمل می‌کردند؛ اما تا چندین سال قدرت زیادی در بازار نفت داشتند. در سال ۱۹۷۳، این گروه از شرکت‌ها حدود ۸۵ درصد از ذخایر نفت و گاز جهان را در اختیار داشتند.

در دهه‌های اخیر سلطه و موفقیت هفت خواهران که امروزه به عنوان شرکت‌های بین‌المللی نفتی شناخته می‌شوند، به چالش کشیده شده است. تأسیس اوپک در سال ۱۹۶۰ و افزایش تأثیر آن در بازار نفت به عنوان کارتل، کاهش سهم تولید جهانی نفت کشورهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۳ و شکل‌گیری شرکت‌های ملی نفت در چندین کشور در حال توسعه از جمله چالش‌هایی است که از قدرت و قلمرو شرکت‌های بین‌المللی نفتی کاسته است. در اواخر دهه ۱۹۹۰، شرکت‌های بسیار بزرگ نفتی بین‌المللی که حاصل ادغام و تملیک شرکت‌های نفتی بود - شرکت‌هایی مانند توتال، کونوکوفیلپس، شل و بی‌پی - در پاسخ به افت شدید قیمت‌های نفت شکل گرفتند. دلیل این اقدام، استفاده از صرفه به مقیاس، پوشش ریسک نوسانات قیمت نفت و سرمایه‌گذاری منابع عظیم حاصل از ذخایر بود.

برخی از شرکت‌های بین‌المللی امروزی به عنوان شرکت‌های تحت حمایت دولت ادامه حیات یافته‌اند؛ اما خصوصی‌سازی شده‌اند؛ شرکت‌هایی مانند پتروکانادا، شرکت نفت و گاز هند^۴، شرکت گاز پروم روسیه، لوک‌اویل و روسنفت^۵. این شرکت‌ها بازیگران بزرگ انرژی جهان هستند، اما تا

---

1. ExxonMobil
2. Chevron
3. OECD
4. ONGC
5. Rosneft

سال ۲۰۰۹، حدود ۶ درصد ذخایر نفت و گاز جهان را در اختیار داشتند (Hilyard, 2012: 227).

۱-۲. انواع شرکت های بالادستی نفت و گاز

شرکت های بالادستی نفت و گاز را می توان به چهار دسته طبقه بندی کرد (Al-Fattah, 2013: 2):

- شرکت های بین المللی نفتی^۱.
- شرکت های ملی نفت^۲.
- شرکت های مستقل نفتی^۳.
- شرکت خدمات میدان های نفتی^۴.

شرکت های نفتی را می توان بر اساس معیارهای متعددی رتبه بندی کرد مانند میزان درآمد، میزان تولید روزانه، میزان ذخایر، ارزش بازاری شرکت و... در جدول زیر، برخی از بزرگ ترین شرکت های نفتی همراه با آمار تولید نفت رتبه بندی شده اند؛ همان طور که ملاحظه می شود، برخی از این شرکت ها، شرکت های نفت و گاز یکپارچه هستند که در زمینه اکتشاف تا فراوری و پالایش فعالیت می کنند. برخی شرکت ها ملی و برخی جزو شرکت های بین المللی نفتی هستند:

-
1. International Oil Companies (IOCs)
  2. National Oil Companies (NOCs)
  3. Independents
  4. Oilfield Service Companies (OSCs)

جدول شماره (۱): شرکت‌های برتر نفتی دنیا از لحاظ میزان تولید

شرکت	میزان تولید (بشکه در روز)	نوع شرکت
آرامکو (شرکت ملی نفت عربستان) ^۱	۱۰۹۶۳۰۹۱	شرکت‌های ملی نفت
روسنفت	۴۲۱۷۷۸۰	شرکت‌های بین‌المللی نفتی
شرکت نفت کویت ^۲	۳۴۱۲۲۰۳	شرکت‌های ملی نفت
شرکت ملی نفت ایران ^۳	۳۲۵۶۴۸۶	شرکت‌های ملی نفت
شرکت ملی نفت چین ^۴	۳۲۵۶۴۸۶	شرکت‌های ملی نفت
اگزون موبیل	۲۲۹۴۷۰۱	شرکت‌های بین‌المللی نفتی
پتروبراس ^۵	۱۹۸۷۹۵۰	شرکت‌های ملی نفت
ادنوک ^۶ (شرکت ملی نفت ابوظبی)	۱۹۷۳۱۳۵	شرکت‌های ملی نفت
شورون	۱۸۳۰۵۳۷	شرکت‌های بین‌المللی نفتی
پمکس (شرکت ملی نفت مکزیک) ^۷	۱۸۱۳۳۶۰	شرکت‌های ملی نفت

منبع: www.offshore-technology.com

اگر این شرکت‌ها به لحاظ سطح درآمدی مقایسه شوند، برخی شرکت‌های ملی جایگزین شرکت‌های بین‌المللی می‌شوند، مانند شل، بی‌پی، توتال، لوک‌اویل و انی^۸ که جزو ده شرکت برتر قرار می‌گیرند.

۲-۱- شرکت‌های ملی نفت

در اوایل دهه ۱۹۶۰، در پی قدرت گرفتن شرکت‌های بین‌المللی نفتی و

1. Saudi Aramco
2. KPC
3. NIOC
4. CNPC
5. Petrobras
6. ADNOC
7. Petroleos Mexicanos Pemex
8. Eni

نگرانی‌ها درباره کنترل منابع و بازارهای انرژی، چندین کشور اقدام به حمایت از ایجاد نهادهای جدید کردند. اعضای عضو اوپک پیشگامان این اقدام بودند. مکزیک به ایجاد پمکس (۱۹۳۸) و ایران به ایجاد شرکت ملی نفت (۱۹۵۱) اقدام کردند. این رویه در زمان تحریم نفت اعراب و شوک نفتی سال ۱۹۷۳ شدت گرفت. این نهادهای شکل گرفته، شرکت‌های ملی نفت نامیده شدند. این شرکت‌ها تنها در مالکیت دولت هستند و برای آن فعالیت می‌کنند. در سال ۲۰۱۱، حدود ۸۸ درصد از ذخایر نفت و گاز تحت کنترل شرکت‌های ملی بودند که بیشتر در منطقه خاورمیانه قرار داشتند (Hilyard, 2012: 229).

شرکت‌های ملی نفت، نهادهایی هستند که بیشترین سهام‌شان را دولت‌های متعلق به آن‌ها نگهداری می‌کنند. بیشتر شرکت‌های ملی در هر دو زمینه بالادستی و پایین‌دستی فعال هستند و برخلاف شرکت‌های بین‌المللی، فعالیت تجاری آن‌ها درون کشور متمرکز است، مانند آرامکو، شرکت نفت کویت، پتروبراس، پتروناس، پتروچاینا، سینوپک، استات اوپیل (با نام جدید ایکواینور) و شرکت نفت مالزی.

شرکت‌های ملی نفت علی‌القاعده باید در راستای منافع کشور خودشان فعالیت کنند؛ بنابراین، آن‌ها برای توسعه اقتصادی کشورشان به دولت‌های خود درآمد، مالیات و حق امتیاز پرداخت می‌کنند. شرکت‌های ملی تحت حمایت و تأثیر دولت، اغلب دارای وظایف سیاسی و اجتماعی هستند. این وظایف شامل ایجاد رفاه در داخل کشور، ایجاد اشتغال، ایجاد خدمات متفرقه مانند تأمین مالی و ساخت بیمارستان، مدارس و جاده و ایفای نقش سیاسی در برخی رویدادهاست. از آنجاکه در دهه‌های گذشته تقاضای کشورها برای نفت و گاز صعودی بوده است، برخی شرکت‌های ملی نفت و گاز به جای سرمایه‌گذاری در پروژه‌های بزرگ اکتشافی برای پاسخ‌گویی سریع و

دسترسی به مواد خام، به ادغام و اکتساب‌های فراسرزمینی روی آورده‌اند. به دلیل فشار و نفوذ دولت‌ها، شرکت‌های ملی نفت مجاز شده‌اند که در دسترسی به منابع هیدروکربوری کشورشان با مدل‌های مختلف با دیگران همکاری داشته باشند. مشارکت شرکت‌های بین‌المللی نفتی - شرکت‌های ملی نفت، مشارکت شرکت‌های ملی نفت - شرکت‌های ملی نفت و مشارکت کنسرسیوم و شرکت‌های عملیاتی با رهبری شرکت‌های ملی نفت از این نوع همکاری‌ها به شمار می‌آید (Al-Fattah, 2013: 3).

- مشارکت شرکت‌های بین‌المللی نفتی - شرکت‌های ملی نفت

مشارکت شرکت‌های ملی و شرکت‌های بین‌المللی نفتی یکی از روش‌های مرسوم ادغام و تملیک شرکت‌های نفتی است. هردو شرکت به تناسب سهمشان در مشارکت^۱ یا کنسرسیوم شریک هستند. شرکت‌های ملی نفت منافع بسیاری از این نوع همکاری می‌برند؛ به خصوص در زمینه مهارت‌ها، فناوری‌های پیشرفته و تجربه مدیریت پروژه‌ها؛ به عبارت دیگر، ریسک را با این شرکت‌ها تسهیم می‌کنند و به ظرفیت‌های فناوری ارائه شده شرکت‌های بین‌المللی نفتی دست می‌یابند. شرکت‌های بین‌المللی نفتی نیز از دسترسی به منابع نفت و گاز شرکت‌های ملی و فرصت‌های سرمایه‌گذاری، بازدهی به دست می‌آورند. به صورت بالقوه، این نوع مشارکت، توسعه منابع انسانی، آموزش‌های فراسرزمینی و همکاری‌های تحقیقاتی را به همراه خواهد داشت (Al-Fattah, 2013: 3).

- مشارکت شرکت‌های ملی نفت - شرکت‌های ملی نفت

آخرین شواهد بین‌المللی درباره شرکت‌های ملی نفت حاکی است که این شرکت‌ها به سمت بین‌المللی شدن پیش می‌روند. همکاری یک شرکت ملی نفت با شرکت ملی نفت دیگر می‌تواند حتی برای فعالیت تجاری در

کشوری ثالث صورت گیرد؛ مثال مناسب این نوع همکاری، توافق میان هند و چین در خرید ۵۰ درصد از سهام شرکت نفت کلمبیا به مبلغ ۸۰۰ میلیون دلار است (Al-Fattah, 2013: 9).

این نوع مشارکت پیامدهای زیر را به همراه دارد:

- با افزایش قیمت نفت، ارتقای تکنیک های مدیریتی و دسترسی به بازار سرمایه، این نوع همکاری ها افزایش می یابد.
- شرکت های غربی از سرمایه گذاری در برخی مناطق جهان که به لحاظ سیاسی ثبات ندارد، استقبال نمی کنند. این موضوع راه را برای حضور و مشارکت شرکت های ملی باز کرده است؛ زیرا آن ها از پذیرش ریسک های ژئوپلیتیک کمتر اجتناب می کنند.
- مشارکت شرکت ملی نفت - شرکت ملی نفت ریسک ذاتی کمتری به همراه دارد؛ زیرا عملیات داخلی آن ها به احتمال زیاد تحت تأثیر ریسک های سیاسی قرار نمی گیرد و عملیات بین المللی خود را تهاتر می کنند (Al-Fattah, 2013: 9).

- کنسرسیوم شرکت ملی نفت و شرکت های عملیاتی

مدل دیگر از همکاری، ایجاد کنسرسیوم است که شرکت ملی نفت رهبری می کند. در سال ۲۰۱۲، تخمین زده شد که حدود ۹۰ درصد از ذخایر نفت و گاز جهان در کنترل شرکت های ملی نفت باشد و کنسرسیوم آینده در کنترل این شرکت ها باشد (Al-Fattah, 2013: 4).

۲-۱-۲. شرکت های بین المللی نفتی

فعالیت تجاری شرکت های بین المللی نفتی معمولاً تمام چرخه از اکتشاف تا تولید، انتقال و ذخیره سازی، بازاریابی و فروش و پالایش فرآورده ها را در برمی گیرد. با توجه به مقیاس کاری این شرکت ها و گسترش فعالیت ها

آن‌ها می‌توان گفت شرکت‌های نفت و گاز یکپارچه^۱ اگزون موبیل، شل، توتال، بی‌پی و شورون از این قبیل شرکت‌ها هستند (Al-Fattah, 2013: 4).

ادغام عمودی یکی از خصوصیات شرکت‌هایی است که در تمام مراحل زنجیره عرضه فعال هستند؛ برای مثال، در صنعت نفت، ادغام عمودی شرکت‌ها به معنای فعالیت آن‌ها در هر دو بازار پایین‌دستی و بالادستی است. ادغام عمودی منجر به تحکیم افقی بیشتر می‌شود. بسیاری از ادغام و تملیک‌ها به شرکت‌های بزرگ نفتی کمک می‌کند که فعالیت تجاری بین‌المللی خود را از اکتشاف تا معامله‌گری گسترش دهند. اگزون با موبیل ادغام شد، شورون با تگزاکو و بی‌پی با آماکو و آرکو ادغام شدند. نگرانی اساسی در مدل کسب‌وکار شرکت‌های بین‌المللی نفتی، دسترسی به بازار، ریسک‌گریزی، هماهنگی و بهره‌وری هزینه نیروی انسانی است.

بر اساس رتبه‌بندی اس‌اند‌پی پلتس^۲ در سال ۲۰۱۸، در میان ۲۵۰ شرکت فعال در حوزه نفت، گاز و انرژی، ۵ شرکت از ۱۰ شرکت برتر، شرکت‌های نفت و گاز یکپارچه هستند و شرکت‌های مستقل اکتشاف و تولید در رتبه‌های بعدی (۲۱ به بعد) قرار گرفته‌اند (Al-Fattah, 2013: 5).

---

1. Integrated Oil Companies
2. S&P Platts

جدول شماره (۲): برخی شرکت های برتر نفتی بین المللی

رتبه	شرکت	منطقه فعالیت	نوع شرکت
۱	اگزون موبیل	آمریکا	شرکت نفت و گاز یکپارچه
۲	لوک اویل	اروپا/ خاورمیانه/ آفریقا/ آمریکا ^۱	شرکت نفت و گاز یکپارچه
۷- ۳	.....	آمریکا/ اروپا/ خاورمیانه / آفریقا/ آسیا و اقیانوسیه	شرکت های فعال در زمینه پالایش نفت و گاز و بازاریابی
۸	توتال	اروپا/ خاورمیانه/ آفریقا/ آمریکا	شرکت نفت و گاز یکپارچه
۹	شرکت نفت و پتروشیمی چین (سینوپک) ^۲	آسیا و اقیانوسیه	شرکت نفت و گاز یکپارچه
۱۰	PTT Plc	آسیا و اقیانوسیه	شرکت نفت و گاز یکپارچه

منبع: www.top250.platts.com.

جدول شماره (۳): انواع شرکت های اکتشاف و تولید به همراه برخی ویژگی ها

ردیف	شرکت	منطقه فعالیت	استقرار شرکت	سود (میلیون دلار)	بازده بر سرمایه گذاری ^۳	حوزه فعالیت
۲۱	شرکت نفت و گاز هند	آسیا و اقیانوسیه	هند	۳۲۹۷	۷ درصد	در اکتشاف، تولید، پالایش، بازاریابی، حمل و نقل نفت و گاز، تولید توربین و انرژی الکتریکی فعال است
۲۶	شرکت نفت	آسیا و اقیانوسیه	هنگ کنگ	۳۸۵۲	۵ درصد	با عنوان هلدینگ سرمایه گذاری،

1. Europe/Middle East/Africa and Americas (EMEA)
2. China Petroleum and Chemical Corporation (SINOPEC)
3. ROIC